

27. Эварницкий Д.И. Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края. – С-Пб, 1889.
28. Скальковский А.О. Історія Нової Січі або останнього коша Запорозького. – Дніпропетровськ: “Січ”, 1994.
29. Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине. 1875-1905 г./ Репринтное издание. – Рига: Сприндлитис, 1990.
30. Балушок Василь. Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян. – Львів - Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1998.
31. Славянский и балканский фольклор. – Вып..6. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. Отв. ред. Н.И. Толстой. – М.: “Наука”, 1986.
32. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственными народами. В 3 томах. – Т.3. – М.: “Современный писатель”, 1995.
33. Босић М. Годишњи обичаји Срба у Војводини. – Нови Сад, 1996.
34. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Вып. 4. Исторические корни и развитие обычаев. Отв. ред. С.В.Токарев. – М.: “Наука”, 1983.
35. Чичеров В.И. Зимний период русского народного земледельческого календаря XIV-XIX в. Очерки по истории народных верований. – М.: “Наука”, 1957.
36. Милорадович В.П. Житце-бытьё лубенского крестьянина // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Упорядкування, прим. та біогр. нариси А.П.Пономарьова, Т.В.Косьміної, О.О.Боряк; вст. ст. і іл. В.І.Гордієнко – К.: “Либідь”, 1991. – С. 170–341.
37. Грушевський М. Історія української літератури. В 5-ти т., 9 кн. – Т.1. – К.: “Либідь”, 1993.

Сорокін С.В.

КОНЦЕПТ АБСЕНТИВНОСТІ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ТУРЕЦЬКОГО АБСЕНТИВ-ПЕРФЕКТА

Метою статті є дослідження абсентив-перфекта, що являє собою один з формальних засобів, за посередництвом яких позначаються темпоральні, аспектуальні та модальні характеристики дії-предмета висловлювання. Абсентив-перфект належить до системи вищо-часових форм турецької мови й розглядається як синкретичний засіб реалізації темпоральних та аспектуальних функцій, входячи, таким чином, до функціонального поля аспектуальності, темпоральності та модальності, частиною інтегрального дослідження [1; 2] якого і є дана розвідка.

Наледве можна сказати, що вітчизняні чи закордонні тюркологи присвячували аналізу функціонально-семантичних полів турецької мови хоча б скільки-небудь серйозну увагу (принаймні, відшукати статті, розвідки, монографії, в яких на серйозному науковому рівні розглядалася б дана проблема, нам не пощастило). Загалом дослідження функціонально-комунікативних характеристик тих чи інших граматичних форм турецької мови (на відміну від аспекту структурного) ще й досі не привернуло до себе належної уваги дослідників-тюркологів, у зв'язку з чим ми можемо з повним правом констатувати: функціональні дослідження явищ і фактів турецької, так само як і інших тюркських мов, являють собою одну з *найактуальніших* і найбільш значущих проблем на сучасному етапі розвитку тюркологічної науки. *Головним завданням* таких досліджень є створення функціональних (комунікативних, ситуативних) граматик, які сприятимуть кращому опануванню й використанню тюркських мов як повноцінного засобу міжособистісної та міжкультурної комунікації, у чому, зрештою, і полягає функція будь-якої мови.

Дослідження функціонально-семантичних полів базується на двоспрямованому функціональному методі, основні принципи якого були сформульовані О.В.Бондарком [3, с. 6–20]. Вихідним положенням функціонального дослідження є принцип функціональної асиметрії мови (за С.О.Карцевським, “принцип асиметричного дуалізму мовного знака”), а в основі такого дослідження лежить висловлена ще В. фон Гумбольдтом і розвинена вже сучасним мовознавством ідея про відмінності в способах концептуалізації явищ навколишнього світу представниками різних етносів, про істотну роль культурного компонента в будь-якому висловлюванні, продукованому представниками різних народів. Таким чином, пропонуване дослідження інтегрує в межах функціонального методу лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та етнопсихолінгвістичний підходи [4]. Визначення функціональної специфіки мовних явищ та фактів, зокрема й сутнісних характеристик функціонального поля темпоральності, аспектуальності, та модальності, є істотним з погляду дослідження та опису мовної (концептуальної) картини світу носіїв турецької мови. Істотним для функціонального дослідження є й так званий “чинник людини в мові”, на якому ґрунтується антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ з метою виявлення специфіки їхнього функціонування в процесі комунікації [5].

Абсентивний перфект слугує засобом локалізації висловлювання в минулому відтинку часу. При цьому минула дія може мати, а може й не мати зв'язку з моментом мовлення, точніше такий зв'язок залишається нерелевантним для мовця, наприклад: *Arkadaşınız birkaç sene önce Ankara'ya taşınmış* – “Кажуть, ваш друг декілька років тому переїхав до Анкари” (для комунікантів неважливо, живе він там зараз, чи ні). Загалом можна сказати, що турецькій мові не властива категорія акціонального перфекта, тому перфектних засобів актуалізації минулої дії в ній немає. Натомість, така актуалізація інколи може відбуватися за посередництвом теперішніх часових форм (аориста, презенса) або контекстуально.

Як засіб локалізації дії в минулому абсентив-перфект є корелятивний претеритові. Відмінність між цими двома формами пролягає на функціональному рівні: абсентив-перфект завжди позначає дію, свідком

здійснення якої мовець не був, а інтерпретує її, виносить судження про неї зі слів іншої особи (інших осіб): *İstanbul-Ankara otoyolunda büyük bir trafik kazası olmuş, sonuçta beş kişi ölmüş, altı kişi de ağır yaralanmış* – “Кажуть, на трасі Стамбул-Анкара сталася велика автокатастрофа, унаслідок неї п’ятеро людей загинули, а ще шестеро отримали тяжкі ушкодження” (мовець переказує про факт автокатастрофи зі слів інших осіб, таким чином абсентив-перфект постає як маркер чужослівності). Причому йдеться переважно про переказування слів третьої особи: *Beni aramışsınız efendim* – “Кажуть/ мені повідомили, що ви мене шукали”. Під час комунікації використовувати абсентив-перфект в описуваному значенні для перепитування, переказування слів другої особи неможливо, оскільки такі “чужослівні” фрази, в яких імплікується недовіра, сумнів, іронія, звучатимуть неввічливо по відношенню до адресата. Наведімо приклад: (*öğretmenle öğrenci arasında geçen Yaz Tatili konulu konuşma*) – *Yazın Kırım’a gittim. – Peki, Kırım’a gittiniz, Kırım’ın nerelerine gittiniz? – Aluşta, Yaltya’ya gittim. – Kırım’ın dışında daha nerelere gittiniz? – Fransa’ya da gittim. – Fransa’ya da mı gittiniz? Aferin* – “(розмова між викладачем і студентом на тему “літні канікули”: – Улітку я їздив до Криму. – Добре, ви їздили до Криму, а куди саме в Криму? – Я їздив до Алушти, до Ялти. – А окрім Криму куди ви ще їздили? – Я їздив також до Франції. – І до Франції ви також їздили? Браво.” Таким чином, використання абсентив-перфекта щодо другої особи можливе переважно в разі реалізації концепту “усвідомлення результату минулої дії” (про це – нижче).

Якщо розглянути абсентив-перфект як перекладознавчу проблему, то під час його перекладу українською мовою можна застосовувати спеціальні лексичні маркери, які вказують на абсентивність і чужослівність, як-от: “кажуть, що...”, “говорять, що...”, “я чув, що...”. Однак таких маркерів може й не бути, тому що для української мови абсентивність не є релевантною функціонально-семантичною категорією. Названі лексичні маркери в українській мові зберігаються в тому разі, коли мовець підкреслює, що повідомлюваний факт являє собою інформацію, запозичену з інших джерел і лише переказувану мовцем, або тоді, коли мовець висловлюється з певною часткою сумніву, недовіри до запозиченої ним з інших джерел інформації.

Поряд з цим, концепт “минулої абсентивної дії” постає як такий, що дихотомічно поділяється на: 1) концепт “простої минулої абсентивної дії”; 2) концепт “історичної минулої абсентивної дії”. Перший з них описано в попередньому абзаці: мовець повідомляє про дію, свідком якої він не був і яку він інтерпретує згідно слів третьої особи (осіб). При цьому проста минула абсентивна дія постає як історично недостовірною, така, що повідомляється й інтерпретується на побутовому рівні.

Щодо другого концепту, то він навпаки постає як історично достовірний, підкріплений певними історичними доказами (наприклад, якщо це давній історичний факт, то він може бути підкріплений літописними джерелами, якщо більш сучасний – таким підкріпленням можуть слугувати засоби масової інформації). Абсентив-перфект часто містить у собі семантику сумніву, інколи навіть імплікує недовіру мовця до повідомлюваної ним зі слів інших осіб минулої дії, інтерпретує його як недостовірний (але не містить семантики припущення як такої, про що стверджували деякі тюркологи). Саме тому в сучасній турецькій мові фактично неможливо зустріти абсентив-перфект в абсентивному значенні в мові засобів масової інформації – газет, радіо телебачення: тут завжди віддається перевага претеритові як формі, за допомогою якої повідомляється минулий історичний, реальний факт. Використання абсентив-перфекта як форми, корелятивної претеритові, великою мірою пов’язане з суб’єктивним (людським) чинником і зі стилістичними умовами комунікації. Так, приклад про автокатастрофу, наведений вище, може бути оформлений і за посередництвом претерита: *İstanbul Ankara otoyolunda büyük bir trafik kazası meydana geldi, sonuçta beş kişi öldü, altı kişi de ağır yaralandı*, якби про нього повідомлялося в засобах масової інформації або якби мовець переказував його, спираючися на достовірні джерела (насамперед, ті самі засоби масової інформації).

Поряд з цим існує ще один варіант абсентив-перфекта – з доданням до його основи показником стверджувальної модальності (*kuvvetlendirme ve ihtimal*): *-miştir*⁴. Ця форма, яка інколи називається й минулим-теперішнім часом, завжди постає як засіб локалізації дії в минулому часі, реалізуючи при цьому дві функції: 1) повідомлення історичної минулої абсентивної дії (виступає дублетом претерита – різниця між ними проходить швидше на стилістично-модальному рівні); 2) повідомлення минулої дії, яка в момент мовлення набула характеру стану, ознаки денотата (статальний перфект) – звідси й назва в деяких джерелах “минулий-теперішній час”.

Історична минула абсентивна дія також може інтерпретуватися з урахуванням людського чинника й стилістичних умов комунікації. Так, використання абсентив-перфекта з показником стверджувальної модальності можливе насамперед у повідомленнях про події, які відділені від моменту мовлення істотним (великим) проміжком часу – при цьому який саме відтинок часу може вважатися істотним визначається мовцем. Порівняймо, наприклад, два таких варіанти: *Meryem Oğlu Hz. İsa, Kendisinden sonra gelecek olan Elçiyi kavmine bildirmiştir* [6, с. 83] – “Пророк Ісус, син Марії, повідомив своєму племені про Пророка (дослівно “про Посла Аллаха”), який прийде після нього” і: *Oya Baydar 1940’ta İstanbul’da doğmuştur (= doğdu)* [7, с. 5] – “Ойя Байдар народилася в 1940 році в Стамбулі”. Абсентив-перфект з показником стверджувальної модальності крім власне модальної характеристики має ще й стилістичну забарвленість: його використання надає висловлюванню більшої наукової значущості, саме тому він зустрічається переважно в текстах, які належать до наукового, рідше науково-публіцистичного стилів. Претерит у свою чергу постає як форма, ближча до щоденного, побутового спілкування й використовується насамперед в усному мовленні, у художній літературі, у мові засобів масової інформації.

Під час позначення минулої абсентивної дії у висловлюванні можуть бути наявні спеціальні лексико-граматичні маркери, які вказують на чужослівність, як-от: *-diği gibi*, *-diğina göre*, *-e göre* тощо. Однак самі по собі вони не слугують обов'язковою ознакою необхідності використання абсентив-перфекта, оскільки вибір між трьома описаними вище темпоральними, аспектуальними й модальними формами (*-miş*⁽⁴⁾, *-miştir*⁽⁴⁾ і *-di*⁽⁸⁾) здійснюється на підставі суб'єктивної оцінки мовцем повідомлюваного факту й стилістичних умов комунікації. Порівняймо приклади: *Ahmet'in söylediğine göre bu kış Afrika'da çok soğuk geçmiş* – “За словами Ахмета, ця зима в Африці була дуже холодною” і *BBC'nin bildirdiğine göre bu kış Afrika'da çok soğuk geçti* – “Як повідомляє Бі-Бі-Сі, ця зима в Африці була дуже холодною”. У першому випадку йдеться про подію, яку мовець переказує зі слів іншої особи, висловлюючи при цьому певною мірою недовіру, сумнів до теми повідомлення. Друге ж з наведених висловлювань є достовірним, хоча також спирається не на власні спостереження мовця, а на інформацію, запозичену з інших, але надійних джерел. У цьому разі сумнів або недовіра до теми повідомлення не імплікується.

Абсентив-перфект слугує також засобом позначення дії, свідком реалізації якої мовець не був, але про яку виносить судження відповідно до її результату (концепт “усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом” – *işin sonradan farkına varış*). Таке використання абсентив-перфекта є своєрідним містком між двома сферами його функціонування, оскільки поєднує в собі як абсентивну, так і перфектну семантику, наприклад: *Bak, geceleyin kar yağmış* – “Дивися, вночі випав сніг” (мовець не бачив, як падав сніг, а усвідомлює лише результат), *Güzel çizmişsin* – “Ти це гарно намалював” (> я не бачив, як ти малював, але бачу результат).

До зазначеного концепту безпосередньо прилягає концепт позначення минулої дії, яка є несподіваною для мовця. У цьому разі у висловлюванні може бути наявний спеціальний підсилювальний маркер *meğer* = *meğerki* – “виявляється, що...” (цей маркер є факультативним): *Meğerki Ahmet bu yazıyı okumuş* – “Виявляється, Ахмет не прочитав цю статтю”. Між описуваними двома концептами слід проводити чітку межу: у першому випадку дія не є несподіваною для мовця (точніше, її характер як несподіваної чи очікуваної є нерелевантний з погляду комунікантів).

Додамо також, що афікс стверджувальної модальності (*-dir*) може супроводжувати абсентив-перфект в усіх його мовленнєвих реалізаціях, за винятком випадку із семантикою абсентивності-чужослівності (крім концепту історичної абсентивної минулої дії), усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом, а також дії, несподіваної для мовця. Афікс стверджувальної модальності, з одного боку, надає висловлюванню більшої переконливості, більшої стверджувальності (підсилення значення), а з іншого боку, слугує стилістичним маркером (про це – трохи нижче).

Зазначена форма (*-miştir*) має в турецькій мові й усталені випадки використання – зі спеціальними лексичними маркерами *belki* – “можливо”, *galiba* – “вірогідно” і *herhalde* – “мабуть/точно” (семантика припущення). *Ahmet evde mi? – Hayır, herhalde otobüs durağında geç kalmıştır* – “Ахмет вдома? – Ні, мабуть задержався де-небудь на автобусній зупинці”; *Belki yanlış kapıya gelmiştir* – “Мабуть він помилився дверима”. Узус сучасної турецької мови дозволяє використовувати в таких випадках й інші фінитні дієслівні форми, насамперед претерит: *Adam herhalde intihar etmek istedi* – “Чолов'яга, мабуть, хотів покінчити життя самогубством”. Перевага абсентив-перфектові віддається в тому разі, коли мовець не бачив реалізації самої дії, а усвідомлює її результат (таке використання тлумачиться у світлі загальної абсентивної семантики), однак для сучасної мови таке твердження не є абсолютним. У зв'язку з цим можна заперечити твердження деяких тюркологів про те, що припущення щодо здійснення тієї чи іншої дії в турецькій мові позначається за посередництвом минулого суб'єктивного часу (абсентив-перфекта без форманта *-dir*) [8, с. 232; 9, с. 72–73]. Таке використання дійсно можливе, але лише в разі наявності одного із значень, властивих цій видо-часовій формі: статальна/ акціоанальна/ інклюзивна перфектність, абсентивність, абсентивна перфектність, наприклад: *Ütü de bir türlü kızmak bilmiyor. Geçen gün komşuya vermişti. Düşürmüşler galiba* [10, с. 52] – “І праска ніяк не хоче нагріватися. На днях він давав її сусідові. Мабуть, упустили її” (семантика усвідомлення минулої дії за її результатом).

У зв'язку з описаними функціонально-семантичними особливостями абсентив-перфекта можна говорити й про його додаткові модальні значення, які тлумачаться насамперед у світлі абсентивної семантики. Так, за Х.Едіскуном [11, с. 176–177], абсентив-перфектові властиве основне значення дії, яка відбулася (відбувалася) раніше моменту мовлення й про яку мовець точно не знає, що вона відбулася й закінчилася або усвідомлює її результат уже після того як вона відбулася (*Japonya'da yine bir zelzele olmuş* – “В Японії знов стався землетрус”; *Eyvah, saçlarım ağarmış* – “О горе, моє волосся посивіло!”). Цікавим є те, що Х.Едіскун не згадує про значення чужослівності, з чим, безумовно, погодитися не можна.

Х.Едіскун виділяє також такі додаткові значення (“специфічні використання” – *özel kullanımlar*) абсентив-перфекта: 1) позначає вихваляння: *Biz, senin gibileri çok görmüşüz* – “Ми бачили багато таких, як ти”; 2) висловлює приниження: *Üstelik bir de üniversiteden çıkmış* – “До того ж ще університет закінчив” (> каже, що університет закінчив); 3) позначає неможливість (нереальність): *Portakal büyüklüğünde dolu görmüş* – “Він (нібито/ каже), що бачив град розміром з апельсин”; 4) при додаванні афікса *-dir* позначає або остаточність (точність), або вірогідність: *Hakim, Bu suçluya on yıl hapis cezası verilmiştir, dedi* – “Суддя сказав: “Цього злодія присуджено до десяти років ув'язнення” (тут абсентив-перфект з показником стверджувальної модальності постає як стилістичний маркер); *Şimdi bizim memlekette yağmurlar başlamıştır* – “Зараз у наших краях (мабуть, напевне) почалися дощі”; *Şimdi sen pencerenin önüne oturmuşsundur* – “Ти зараз (мабуть) сидиш біля вікна”; *Hep birlikte duaya başlamışsınızdır* – “Ви всі разом (напевне) почали молитися” (порівняймо семантику припущення, описану вище).

Висновок. 1. Абсентив-перфект є формальним засобом синкретичної реалізації часових, видових і модальних функцій, входячи, таким чином, на правах складового елемента до функціонального поля темпо-

ральності, аспектуальності та модальності. Абсентив-перфект постає як засіб локалізації дії в минулому відтинку часу. 2. Функціональна семантика абсентив-перфекта дихотомічно членується на: а) абсентивну; б) перфектну. У межах абсентивної семантики дана вищо-часова форма позначає минулу дію, свідком якої мовець не був, але про яку судить зі слів іншої особи (осіб) – так званий “концепт чужослівності”. При цьому з погляду модального наповнення релевантним чинником у виборі мовця між абсентив-перфектом і корелятивними формами (претеритом) постає достовірність джерела інформації. У зв’язку з абсентивною семантикою виділяються концепти простої минулої абсентивної дії й історичної минулої абсентивної дії, які також відіграють істотну роль при виборі адресанта між абсентив-перфектом, претеритом як співвіднесеною вищо-часовою формою та абсентив-перфектом з показником стверджувальної модальності. 3. Частотним випадком комунікативної реалізації абсентив-перфекта є концепти “усвідомлення дії, що відбулася, за її результатом” і “минулої дії, несподіваної для мовця”. Ці два концепти є взаємопов’язані, але не кореферентні. Дані концепти постають як зв’язувальна ланка між двома основними сферами функціонування абсентив-перфекта, одну з яких (концепт абсентивності) описано в пункті 2 висновків. 4. Абсентив-перфектові властиве додаткове використання для позначення припущення щодо певної дії, що могла б статися в минулому (у цьому разі абсентив-перфект обов’язково використовується в супроводі афікса стверджувальної модальності, а часто й разом зі специфічними модальними лексичними маркерами).

Відповідно до об’єкта, змісту та результатів дослідження, наведених у пропонованій статті, окреслюються певні перспективи майбутніх наукових розвідок. 1) У зв’язку з описаним у статті концептом абсентивності турецького абсентив-перфекта актуальним є завдання дослідження й опису концепту перфектності, який поряд з концептом абсентивності посідає важливе місце в семантичній структурі описуваної вищо-часової форми. 2) У зв’язку з функціональним полем аспектуальності актуальним є дослідження інваріантів та варіантів видових значень у турецькій мові, які істотним чином відрізняються від категорії виду звичних для нас слов’янських мов. 3) У зв’язку з функціональним полем темпоральності актуальними будуть дослідження корелятивних абсентив-перфектові плюсквамперфектних й імперфектних форм, претерита й минулого прогресива як засобів локалізації дії в минулому відтинку часу.

Джерела та література

1. Сорокін С.В. Турецький презенс у функціональному аспекті // Проблеми семантики слова, речення, тексту. – 2003. – № 9.
2. Сорокін С.В. Турецький аорист у функціональному аспекті // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія “Східні мови та літератури” – 2003. – Вип. 8.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л., 1984.
4. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология. – М., 2002.
5. Sorokin S.V. Türkçe’de İşlevsel Dilbilgisi Araştırmaları // Ыылдыз. – 2003. – № 3.
6. Yahya H. Resullerimiz Diyor Ki. – İstanbul, 1999.
7. Baydar O. Sıcak Külleri Kaldı. – İstanbul, 2001.
8. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. – М.; Л., 1956.
9. Кабардин О. Самоучитель турецкого языка. – М., 2002.
10. Шека Ю.В. Интенсивный курс турецкого языка. Часть 2. – М., 2000.
11. Ediskun H. Türk Dilbilgisi. – İstanbul, 1985.

Швец В.С.

ІСТОРИЧНА ДРАМА Л.М.СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ “ГЕТЬМАН ДОРОШЕНКО”

Актуальність теми. Впродовж останніх десятиліть спостерігається зацікавленість мистецько-художньою спадщиною минулого – давнього і не дуже давнього, переоцінки не лише суспільних ідеалів, а й ідеалів духовних, глибшого усвідомлення нашим поколінням літературних і мистецьких надбань та втрат. Поступове утвердження державності неможливе без уваги до її минулого. Осмислення й переосмислення художньої спадщини початку ХХ СТОЛІТТЯ викликає підвищений інтерес насамперед тим, що бурхливе відродження українського народу було неможливе без творчих надбань минулого. Новий час спонукає нас глибше осмислити один з найосяжніших і найскладніших етапів історії національної культури й літератури – початок ХХ століття.

Ступінь дослідження. Дослідники доклали чимало зусиль щоб повернути із “забуття” і визначення місця Л. М. Старицької-Черняхівської в історії української літератури та театру. Її багатогранну творчість та театральну-критичну діяльність досліджували літературознавці різних поколінь. Ці дослідження можна поділити на два періоди: перший період – критичні нотатки літературознавців до сталінського терору – це праці І. Франка, Д. Антоновича, І. Тешенка, О. Киселя; до другого періоду можна віднести праці останнього десятиліття, серед яких на особливу увагу заслуговують статті Л. Барабана “Людмила Старицька-Черняхівська Сторінки драматичної творчості” (Слово і час. – 1992. – №9. – С. 29 – 34.); В. Верстюка “Листи Л. М. Старицької-Черняхівської до Д.І. Яворницького” (Слово і час. – 1991. – № 7. – С.30–34), В. Заруби “Риси до портрету Людмили Старицької-Черняхівської” (в книзі “Постаті. Студії з історії України.